

امر به معروف و نهی از منکر و تأثیر آن بر سلامت اجتماعی جامعه در آموزه‌های اسلامی

علی مردانی^۱

چکیده

امروزه با وجود پیشرفت‌های زیاد در عرصه‌های علمی صورت گرفته به دلیل عدم اتکاء به تعالیم الهی در بحران به خطر افتادن سلامت روح و جسم هستیم. از این رو؛ راه نجات بازگشت به تعلیمات اسلام است مقاله حاضر با روش تحلیلی - توصیفی با مطالعه کتابخانه‌ای به تبیین یکی از تعلیمات مهم اسلام با عنوان نظارت از طریق امر به معروف و نهی از منکر و تأثیر آن بر سلامت جامعه خواهد پرداخت. نجات جامعه از بحران‌ها و تأمین سلامت جامعه در پرتو تبیین جایگاه امر به معروف و نهی از منکر و اجرائی کردن آن است؛ پیاده شدن این دو فریضه راهکار اثبات شده برای سلامت جامعه است؛ هرگاه فرد به تزکیه و پرورش نفس خویش از طریق کنترل درونی گام بردارد؛ تأثیر بسزایی در سامان یافتن جامعه خواهد داشت؛ زیرا پرهیز از گناه و توجه به نکات مثبت انسانی و عمل به آن زمینه مناسبی در پرورش ظرفیت درون و اصلاح بیرون دارد؛ اسلام و آثار عظیم آن در بهداشت محیط، شاهدی بر صدق این ادعا است؛ بخشی از ماموریت نهاد حسبه در قالب امر به معروف و نهی از منکر در صدر اسلام، نظارت بر بازارها و بهداشت مواد غذایی، پوشاندن روی گوشت‌ها و مواد لبنی در بازار و اماکن عمومی بوده و بخش دیگر آن مربوط به محافظت از ارزش‌ها و فضائل اخلاقی و نظم در جامعه و جلوگیری از ارتکاب محرمات و ناامنی و مفاسد اخلاقی بوده است؛ عمل به این فریضه به معنی دوستی، عاطفه و علاقه مندی به سرنوشت دیگران و نفی بی تفاوتی و در نهایت، آرامش روحی و روانی ناشی از این همدلی است، چیزی که بشر امروزه بیش از هر چیز به آن نیاز دارد.

واژگان کلیدی

سلامت اجتماعی؛ نظارت مردم؛ جامعه؛ امر به معروف؛ نهی از منکر.

۱. عضو هیأت علمی دانشکده علوم انسانی، واحد ورامین - پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، ایران.
Email: kazemzadeh.kazem@yahoo.com

پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۴/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۲/۱۵

طرح مسأله

امر به معروف و نهی از منکر از پیشینه طولانی برخوردار است و یک امر مهم اجتماعی است و اختصاص به اسلام ندارد بلکه در ادیان دیگر هم مورد تأکید بوده است. در بحث از جایگاه و نقش مردم در امر به معروف و نهی از منکر باید توجه داشت که جایگاه در چارچوب تئوری و نقش در حیطه کارکرد عملی جای می‌گیرد. جایگاه مردم مشخصاً عبارت از اهمیت، ارزش و مقامی است که در آموزه‌های اسلامی با داشتن جنبه فردی؛ اجتماعی و حکومتی باید تبیین گردد. تا اینکه وظایف مردم و حکومت نسبت به این دو فریضه مهم الهی معلوم شود اما نقش مردم در امر به معروف و نهی از منکر منبعت از حدود، ضوابط و شرایطی است که شرع مقدس، برای عاملین این دو فریضه وضع کرده است، تا در پیاده شدن آن دو ضوابط معلوم شود (مردانی، آیتی و نقیبی، ۱۳۹۶: ۱۴۸).

فریضه‌ی امر به معروف و نهی از منکر به عنوان مکانیزم کنترل در اسلام مورد توجه است که بتواند اصلاحات درونی و بیرونی را در جامعه حاکم سازد. لذا اسلام به عنوان آخرین حلقه از حلقه‌های تکامل ادیان توجه خاصی به سلامت فردی و اجتماعی مسلمانان از جهت جسمی و مخصوصاً از بعد روحی و اخلاقی مبذول داشته و در جهت ریشه کن کردن عوامل مضر به این سلامت، دستورالعمل‌های ارائه نموده است از یک طرف برای سلامت معنوی ایمان و در لغزش‌های احتمالی توبه را سفارش نموده و از طرف دیگر برای سالم سازی محیط اجتماع نظارت عمومی بر عملکرد مسلمانان در جامعه یا همان اصل (امر به معروف) را تأکید کرده و برای پاکسازی جامعه از فساد (نهی از منکر) را توصیه نموده است اصل نظارت و مراقبت جمعی با سازکار ویژه مورد توجه است که این نظارت همگانی می‌تواند اثرات نوید بخشی را در اصلاح جامعه داشته باشد. بنابراین در ابتدای مقاله به مفهوم شناسی پرداخته سپس استنادات علمی و روایی، اهمیت و جایگاه امر به معروف و نهی از منکر را در تبیین سلامت جامعه و برکاتی که می‌تواند در اجتماع داشته باشد آورده‌ایم و در پایان به بحث و نتیجه‌گیری و پیشنهادات ختم گردیده است که عنصر نظارت همگانی در اسلام یکی از راه کارهای اصلاح جامعه است.

مفهوم شناسی

روشن است که لازمه پرداختن به هر موضوع، شناخت آن است، حرکت بدون شناخت راه رفتن در تاریکی است. سلامت جامعه، امر به معروف و نهی از منکر مفاهیمی بسیار گسترده هستند و به طوری که می‌توان گفت به گستردگی اعمال روزانه افراد است برای شناخت بهتر به هر کدام جداگانه می‌پردازیم.

مفهوم سلامت اجتماعی

سلامت دارای شش بعد مختلف می‌باشد: سلامت جسمی، روانی، عاطفی، معنوی، جنسی و اجتماعی (سجادی و صدرالسادات، ۱۳۸۳: ۲۴۷) که بعد اجتماعی سلامت، در برگیرنده سطوح مهارت‌های اجتماعی، عملکرد اجتماعی و توانایی شناخت هر شخص از خود به عنوان عضوی از جامعه بزرگ‌تر است و به چگونگی وضعیت ارتباط فرد با دیگران در جامعه یا همان جامعه‌پذیری وی اشاره دارد (حاتمی، ۱۳۸۹: ۵۶).

از نظر تجربی مفهوم سلامت اجتماعی ریشه در ادبیات جامعه‌شناسی مربوط به ناهنجاری و بیگانگی اجتماعی قرار دارد. به عقیده‌ی دور کیم از جمله مزایای بالقوه زندگی عمومی، یک پارچگی و هم‌بستگی اجتماعی است یعنی یک احساس تعلق و وابستگی، درک آگاهی مشترک و داشتن سرنوشت جمعی. این مزایای زندگی اجتماعی یک اساس و بنیان برای تعریف جهانی و کلی از سلامت اجتماعی است؛ مارکس در تئوری از خودبیگانگی (آرون، ۱۳۸۱: ۱۹۸)، مرتون در بحث آنومی (رفیع‌پور، ۱۳۷۸: ۲۳-۲۲)، هیرشی در تئوری پیوند اجتماعی و تاثیرش بر آنومی (علیوردی‌نیا، ۱۳۸۷: ۱۱۷) براساس رویکرد بیماری محور، سلامت اجتماعی را عدم حضور عوامل ضد اجتماعی مانند از خود بیگانگی و بی‌هنجاری در فرد دانسته‌اند (خوش‌فر، محمدی، محمدزاده و اکبری، ۱۳۹۴: ۷۹).

مفهوم معروف و منکر

کلمه معروف در لغت به معنی شناخته شده از ماده (عرف) و منکر به معنی ناشناس از ماده (نکر) است و به این ترتیب کارهای نیک، اموری شناخته شده و کارهای ناپسند، اموری ناشناس معرفی شده‌اند. چه اینکه فطرت پاک انسانی با دسته اول آشنا و با دوم نا

آشناست. و در اصطلاح، معروف، به چیزی گفته می‌شود که حسنش از نظر شرع و یا عقل، محرز باشد و منکر نیز چیزی است که قبضش از نظر شرع و یا عقل معلوم است که راغب در این باره چنین می‌گوید: وَالْمَعْرُوفُ لِكُلِّ فِعْلٍ يُعْرَفُ بِالْعَقْلِ أَوِ الشَّرْعِ حُسْنُهُ وَ الْمُنْكَرُ مَا يُنْكَرُ بِهِمَا (راغب، ۱۴۲۴: ج ۲، ۱۴۵). همچنین طریحی می‌گوید: الْمَعْرُوفُ إِسْمٌ لِكُلِّ فِعْلٍ يُعْرَفُ حُسْنُهُ بِالشَّرْعِ وَ الْعَقْلِ وَ الْمُنْكَرُ كُلَّمَا قَبِحَهُ الشَّارِعُ وَ حَرَمَهُ فَهُوَ ضِدُّ الْمَعْرُوفِ (طریحی، ۱۴۱۶: ۱۰۴) به قرینه مقابله معروف با منکر، می‌توان نتیجه گرفت که معروف، چیزی است که حسنش ترجیح دارد خواه به مرحله الزام رسیده باشد، که امر به آن نیز واجب خواهد بود و یا نرسیده باشد که امر به آن مستحب خواهد بود، و همینطور است منکر که در صورت ضرورت قبح، ترک آن لازم و در صورت عدم ضرورت، مکروه خواهد بود. و در تفسیر مجمع البیان آمده است که عرف ضد نکر به معنای معروف و هر خصلت پسندیده است که عقول مردم آنرا درست می‌داند و نفوس مردم به آن آرامش می‌یابد (طبرسی، ۱۴۱۵: ج ۴، ۴۱۴).

تکیه تعالیم اسلامی بر روی دو واژه معروف و منکر اشاره به این است که واجبات و محرمات اموری هستند که عقل و فطرت پاک انسان به خوبی آنها را می‌شناسد و به واجبات عشق می‌ورزد و از منکرات متنفر است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۰: ۲۵۴) بنابراین خوبی‌ها و بدی‌ها ذاتی هستند و انسان با بینش فطری می‌تواند آنها را باز شناسد.

مفهوم امر به معروف ونهی از منکر

امر به معروف از دو واژه کلیدی تشکیل شده (معروف) تعریف شد و اما (امر) دو معنا دارد یکی به معنی (کار) که در این معنی بصورت امور جمع بسته می‌شود در قرآن کریم به این معنی آمده الی الله تُرجع الامور (سوره بقره، آیه ۲۱۰) و دیگری به معنی دستور و فرمان که جمع آن اوامر خواهد بود قُلْ أَمْرٌ رَبِّي بِالْقِسْطِ (اعراف، ۲۹) در این آیه شریفه به معنی دستور است. (مسعودی، ۱۳۸۰: ۳۴۲)؛ ولی در اصطلاح، امر به معروف تعریف متعدد دارد فقیه بزرگ شهید ثانی فرموده: وادار کردن دیگران به پیروی از اوامر پروردگار است به زبان باشد یا به عمل (شهید ثانی ۱۳۸۳، ۱۲۰) در این بیان (وادار کردن) نوعی تاکید بر اجبار است در حالی که مرحوم میر شریف جرجانی می‌فرماید: ارشاد

وراهنمایی به راههای نجات بخش است. (جرجانی ۱۳۸۶، ۶۸).

نهی از منکر نیز ترکیبی از دو کلمه کلیدی مهم است. (منکر) تعریف شد و اما (نهی) به معنی بازداشتن و منع کردن از چیزی می باشد. مانند آیه شریفه *وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ...* (سوره نازعات، ۴۰) ولی در اصطلاح، نهی از منکر را مرحوم شهید ثانی نوعی جبر قائل شده که آن مانع شدن از انجام گناهان است چه به زبان و یا عمل باشد باز مرحوم میر شریف جرجانی راهنمایی به منع از اموری که با شریعت سازگاری ندارد دانسته است. در پیاده شدن این دو فریضه ارکانی وجود دارد از جمله مخاطبین اعم از اینکه افراد باشند یا گروه‌های خاص در جامعه باید زمینه پذیرش را داشته باشند. زیرا یک سخن ارزشی هر قدر عالی باشد و آمران و ناهیان با شیوه‌های بدیع آن رانشر دهند، چنانچه زمینه فراهم نباشد، چیزی جز بذر در زمین شوره زار پاشیدن نیست. بنابر این قرآن کریم خطاب به پیامبر اکرم (ص) می فرماید: *إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى ...* (سوره نمل، ۸۰) همانا تو نتوانی که مردگان (مرده دلان کفر) را به حقیقت شنوا کنی درمقابل از زمینه مساعدت مخاطب تعبیر به «خشیت» می کند: *فَذَكِّرْ إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرَى ، سَيَذَكِّرُ مَنْ يَخْشَى ...* (اعلی، ۱۱) البته آن که خشیت دارد، متذکر می شود.

مبنای نظارت متقابل مردم و حکومت

نظارت بر دو نوع است؛ نظارت بیرونی و درونی، در نظارت بیرونی راه کارهایی را که حاکمیت برای کنترل جامعه در نظر می گیرد و نهادهایی را برای انجام این امر تأسیس می کند مانند پلیس... و در نظارت درونی که تزکیه نفس یا همان جهاد اکبر است و به اصلاح انسان توجه دارد. نظارت‌های بیرونی آسیب پذیرند زیرا امکان هم دستی میان نظارت کننده و نظارت شونده وجود دارد و دیگر آن که نظارت شونده در اثر مهارت و تجربه چه بسا بتواند پاره ای از عملکردهای خود را از دید مقام ناظر پنهان دارد این واقعیت نشان می دهد تا انسان از درون تربیت نشود مهارت از بیرون به ویژه برای صاحبان قدرت، ثروت و شهرت که از امکانات و توان بالایی برخوردارند با موفقیت کامل رو به رو نخواهد گردید (جوان آراسته، ۱۳۸۴: ۱۶۲) مرحوم علامه طباطبایی فرمودند: قوانین بشری بر اعمال انسان‌ها نظارت دارد نه بر شعور درونی و احساسات نهانی آن‌ها، در حالی که

اختلاف، از شعور درونی، خود خواهی و احساسات نهانی سر چشمه می‌گیرد (قاضی شریعت پناه ۱۳۸۳: ۲۶۷).

مرحوم شهید مطهری فرموده‌اند: مبنای نظارت، منوط به آن است که معلوم شود حکومت با چه دیده‌ای به توده مردم و به خودش نگاه می‌کند؛ با این چشم که آنها مملوک و خود مالک و یا اینکه آنها صاحب حق‌اند و او خود نماینده است؛ براساس تصویر دوم اصولاً حاکمان، حاکم هستند تا منافع مردم را تأمین کنند و تا موقعی حق حکومت دارند که بر پیمان خود استوار بمانند. از این رو به مجرد پیمان شکنی برکنار می‌شوند. (مطهری، ۱۳۸۱: ۱۲) امام علی علیه السلام به کارگزارش هشدار داد: مبادا پنداری حکومتی که به تو سپرده شده است، طعمه و شکاری است که به چنگ آورده‌ای؟ خیر، امانتی است که برگردنت نهاده شده و تو تحت نظارت مقام بالاتر هستی و نمی‌توانی به استبداد و دلخواه در میان مردم رفتار کنی (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و هم چنین قرآن کریم می‌فرماید: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا... (قرآن کریم، سوره نساء، ۵۸) خلاصه آن که زمامداران امانتدار مردم هستند، باید پاسخگو باشند و انگیزه شخصی و منافع فردی در میان نخواهد بود.

در امور عمومی که جامعه آنها را به دیگران سپرده است نظارت برای جلوگیری از استفاده‌ی ناروا از قدرت را ضروری می‌داند نصیحت ائمه مسلمین در فرهنگ سیاسی اسلام برخلاف شهری که در فرهنگ عمومی دارد، به معنای پند و اندرز نیست بلکه به معنای خیرخواهی و مصلحت اندیشی صادقانه نسبت به دیگران است و از نظر اسلام نظارت یک وظیفه‌ی همگانی است که جزء امتیازات امت اسلامی قلم داد گردیده است. برای جلوگیری از استبداد و ظلم است. با این نگرش از جمله وظایف دولت، تأمین حقوق همه شهروندان خود است. امر به معروف و نهی از منکر نیز با گستره‌ای که دارد، در پی تأمین این هدف است. لذا با اختیاراتی که دولت در جهت مصالح مردم دارد، باید در این مسیر حرکت کند و حقوق عامه را تأمین نماید که صلاح اجتماع آن است، حق هر ذی‌حقی به او برسد. امر به معروف و نهی از منکر، در عرصه اجتماعی به معنای رساندن حقوق مستحقان به آنان و منع از تجاوز ستمگران به مظلومان است. امام علی (ع) فرمودند: خداوند امر به

معروف را برای اصلاح کار، همگان و نهی از منکر را برای بازداشتن بی‌خردان وضع کرده است (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۲)؛ پس حکومت هم وظیفه دارد در این آیه شریفه بیان شده است. وَ لَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ و همچنین این وظیفه متقابل به صراحت در کلام امام علی (ع) آمده است. ایها الناس! إن لی علیکم حقاً، و لکم علی حقٌ... (نهج البلاغه، خطبه ۳۴) ای مردم، حقی من بر شما دارم و حقی شما بر من دارید. اما حق شما بر من، خیرخواهی درباره شما و تنظیم و فراوان نمودن بیت المال برای تهیه معیشت سالم برای شما، و تصدی بر تعلیم شما که از جهل نجات پیدا کنید و تأدیب شما که علم شما را بسازد. و اما حق من بر شما: وفا به بیعتی است که با من کرده‌اید و خیرخواهی در حضور و غیاب و پاسخ مثبت در آن هنگام که شما را بخوانم و اطاعت از من موقعی که به شما دستوری بدهم.

مکانیزم نظارت

امر به معروف و نهی از منکر مهم‌ترین ابزار نظارت است که هر مسلمانی مکلف است دیگری را امر و نهی کند و محدود به افراد خاصی نیست، بلکه همه سطوح جامعه و حتی حاکمان را دربرمی‌گیرد. مسئله امر به معروف حاکمان در آموزه دینی غالباً تحت عنوان (نصیحت ائمه مسلمین) آمده است و اندیشمندان درباره اهمیت، شیوه و آداب آن بحث‌ها کرده‌اند گوهر این بحث‌ها آن است که هر مسلمانی موظف است خالصانه امر به معروف و نهی از منکر کند و این فریضه همگانی است (سروش محلاتی ۱۳۷۵: ۱۳۵).

آنچه حکومت اسلامی و جامعه اسلامی را از دیگر جوامع و حکومت‌ها متمایز می‌سازد، حضور گسترده ابزار نظارتی است به نام امر به معروف و نهی از منکر. و این نظارت را هیچ قانونی نمی‌تواند محدود یا ممنوع کند؛ زیرا خود قوانین مبتنی بر این فریضه‌اند. آیات مربوط به امر به فریضه برخی به عموم مسلمانان خطاب بوده و برخی به گروه خاص که ناظر بر این است در مرحله فردی به قلب و زبان عموم وظیفه دارند و در مرحله جمعی حکومت وظیفه دارد که در صدر اسلام این مرحله در چهار چوب تشکیلاتی به نام حسبه و افراد کارآزموده بنام محتسب انجام می‌شده است. که مهمترین عامل اجتماعی در پیدایش نهاد حسبه فریضه امر به معروف و نهی از منکر است اجرای این

اصل یکی از شئون اداره جامعه توسط حکومت بوده بسیاری از فقهاء اصولاً حسبه را چیزی جز امر به معروف و نهی از منکر نمی دانسته اند چنانچه مرحوم شهید اول در کتاب دروس از این دو فریضه به کتاب الحسبه تعبیر کرده است و مرحوم فیض کاشانی در مفاتیح الشرایع بعنوان مفاتیح الحسبه و الحدود آورده است (فیض کاشانی ۱۴۰۱: ج ۲، ۴۷). در اجرای این فریضه لازم بوده که حاکم اسلامی دست به تشکیل نهاد حسبه بزند اگر چه اصطلاح حسبه در زمان پیامبر اکرم (ص) و امام علی (ع) وجود نداشته ولی روایات نشان می دهد که این دو بزرگوار تصدی امر حسبه را داشته اند (ابن اخوه ۱۳۷۳: ۷).

برکات امر به معروف و نهی از منکر در سلامت جامعه

شمارش تمام آثار و برکات امر به معروف و نهی از منکر به منزله غواصی در دریای ژرف و بی کرانی است که اگر نگوئیم کاری ناممکن بوده است، بدون تردید بسیار مشکل است و به آسانی نمی توان به آن دست یافت در تبیین نقش امر به معروف و نهی از منکر درونی قرآن کریم اشارات فراوان نموده است از جمله در سوره شمی پس از یازده سوگند فرمود هر کس در تزکیه نفس خود کوشید یعنی همان (امر به معروف و نهی از منکر درونی) کرد سعادت مند است (فلسفی، ۱۳۸۶: ۱۶۸). که امام علی (ع) فرمودند: ثَلَاثٌ خِصَالٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ سَلِمَتْ لَهُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ: مَنْ أَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقَى الْمُنْكَرَ، وَ نَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَ انْتَهَى عَنْهُ، وَ حَافِظًا عَلَى حُدُودِ اللَّهِ (نوری، ۱۴۰۸: ۲۰۷). هر کس سه خصلت را داشته باشد، دنیا و آخرتش سالم (سودمند) خواهد بود: کسی که امر به معروف کند و خودش نیز به آن گردن نهد. و کسی که نهی از منکر کند و خود نیز بدان روی نیاورد. و کسی که حدود الهی را محافظت و پاسداری نماید. و همچنین عزیز و سربلند خواهد بود که امام باقر (ع) فرمودند: الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ خَلْقَانِ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ فَمَنْ نَصَرَهُمَا أَعَزَّهُ اللَّهُ وَ مَنْ خَدَلَهُمَا خَدَلَهُ اللَّهُ (نوری، ۱۴۰۸: ۱۸۱) امر به معروف و نهی از منکر دو مخلوق از مخلوقات خدای عزوجل هستند. پس کسی که آن دو را یاری کند خدا او را عزیز کند و کسی که آنها را یاری نکند خدا او را یاری نخواهد کرد. چون موضوع بحث ما جامعه است بیش از این آثار فردی را ادامه نمی دهیم.

الف. عامل کنترل

انسان موجودی اجتماعی است، در اجتماع است که می‌تواند به حیات توأم با تکامل، ادامه دهد. آنچه امروزه به عنوان دستاوردهای بشر مطرح است نتیجه زندگی اجتماعی است، ضرورت زندگی اجتماعی انسان را مجبور می‌کند تا از برخی خواسته‌های خود چشم‌پوشی نموده و سعی کند رفتار خود را در چارچوب قواعد تعریف شده برای آن اجتماع، کنترل نماید؛ زیرا اگر در جامعه‌ای هر کس بخواهد به دنبال خواسته‌های خود باشد و سایرین را مدنظر قرار ندهد، این اجتماع دوام و بقاء نخواهد داشت. مسلماً قواعد و مقررات موضوعه نمی‌تواند تمام رفتار و حرکات افراد یک اجتماع را کنترل کند. زیرا گریزگاه‌های مختلفی برای متخلفین و قانون‌شکنان وجود دارد و دستگاه‌های قضایی و انتظامی به تنهایی قادر نخواهند بود نظم اجتماعی مورد انتظار را به‌طور کامل تحقق بخشند؛ از این رو لازم است در کنار مراجع حکومتی افکار عمومی نیز به‌عنوان عامل کنترل نقش خود را ایفا نمایند. در دین مبین اسلام عامل کنترل، امر به معروف و نهی از منکر است و به عموم افراد جامعه تکلیف می‌کند نسبت به اجتماع مسئول باشند. زیرا در جامعه‌ای که سرنوشت اعضایش به هم پیوسته است تنها با سلامت جامعه، می‌توان سالم ماند که امر به معروف و نهی از منکر بزرگترین ضامن سلامت جامعه است.

ب. ضمانت اجرائی دستورات الهی

امر به معروف و نهی از منکر به عنوان ضمانت اجرائی قوانین اسلام مطرح هست. به این معنی که خداوند حکیم برای پیاده شدن قوانین حیات‌بخش اسلام، علاوه بر مقررات، نظارت بر حسن اجرای آن را به عهده فرد فرد جامعه اسلامی، از هر قشری نهاده است. بر این اساس، هر مسلمانی یک نیروی اجرایی و ناظر جدی آن محسوب می‌شود. لذا هر فرد و گروهی همواره چشمان بیدار امت اسلامی را مراقب خویش دانسته و تلاش می‌کند حتی الامکان قوانین اسلامی را رعایت نماید. که امام باقر(ع) می‌فرماید: ان الامر بالمعروف و النهی عن المنکر فریضة عظيمة بها تقام الفرائض و تأمن المذاهب و تحلّ المكاسب و تردّ المظالم و تعمر الارض و تنتصف من الاعداء و يستقیم الامر. امر به معروف و نهی از منکر مسئولیت بزرگی است که با آن همه فرائض و واجبات برپا می‌شود، راه‌ها با آن امن

می‌گردد. کسب و کار مردم حلال می‌شود. حقوق افراد تأمین می‌گردد. در پرتو آن زمین آباد می‌شود، از دشمن انتقام گرفته می‌شود و همه کارها درست می‌شود (حر عاملی ۱۴۰۹: ۳۵۹).

با اجرای این فریضه الهی است که مردم بر عملکردها نظارت کرده و از کم‌کاری، کارشکنی، نقض قانون، خیانت و ... جلوگیری خواهند کرد (امر به معروف و نهی از منکر ۱۳۷۶: ۱۰۹). با اصل امر به معروف و نهی از منکر، همه افراد در برابر اجرای احکام در جامعه مسئول هستند و درصدد مبارزه با مفاسد و آلودگی‌ها بر می‌آیند. و با انجام این وظیفه به تعطیلی احکام و نابسامانی‌های اجتماعی پایان می‌دهند. برای این که قوانین و مقررات در جامعه به عمل منتهی شود نیازمند به ضمانت اجرایی است و این ضمانت اجرایی گاه درونی که همان ایمان است و گاه بیرونی، مانند نیروی انتظامی، قوه قضائیه... باید توجه داشت که ضمانت اجرای درونی در همه مواقع کارایی ندارد از این رو در نظام‌های دنیا از ضمانت اجرائی بیرونی استفاده می‌کنند ولی دین اسلام علاوه بر ضمانت اجرائی درونی و بیرونی همه آحاد جامعه را ناظر و ضامن اجرای قوانین می‌داند که همان نظارت عمومی است.

پ. عدالت اجتماعی و سازندگی

نظارت عمومی بر حسن اجرای احکام اسلام، زمینه فراگیری عدالت اجتماعی را فراهم می‌سازد و ضمن تعدیل ثروت‌های جامعه، زندگی عادلانه‌ای برای اقشار مختلف مردم فراهم خواهد ساخت. امیرمؤمنان (علیه السلام) می‌فرماید: *أَنَّ الْأُمَّرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ... وَ قِسْمَةَ الْفَيْءِ وَ الْعَنَائِمِ وَ أَخْذِ الصَّدَقَاتِ مِنْ مَوَاضِعِهَا وَ وَضْعِهَا فِي حَقِّهَا* (حرعاملی ۱۴۰۹: ج ۱۱، ۴۰۳) امر به معروف و نهی از منکر با برگرداندن مظالم به صاحبان اصلی آن و مخالفت با ستمگر همراه است. همچنین تقسیم عادلانه بیت‌المال و غنائم را در پی دارد و صدقات (مالیات‌های شرعی) از جاهای لازم گرفته و در جای حق و مناسب مصرف می‌شود. به گونه‌ای که نه ثروتمند از پرخورگی سر به طغیان بردارد و نه مستمند گرفتار زندگی سخت و مرگ تدریجی شود. و با پیاده شدن اصل مهم امر به معروف و نهی از منکر هریک از شهروندان جامعه اسلامی یکدیگر را به کار و تلاش و سازندگی ترغیب

می‌نمایند. تا اینکه بندهای اسارت و وابستگی یکی پس از دیگری گسسته خواهد شد و مملکت اسلامی، علاوه بر حیات معنوی، آباد و پر نشاط خواهد گردید.

ت. استواری نظام اسلامی

اگر امر به معروف و نهی از منکر در جامعه رواج یابد، کمک شایانی به استحکام نظام اسلامی خواهد کرد. بدین بیان که کارگزاران حکومتی در برابر اعمال مردم، احساس مسئولیت کرده تلاش خواهند کرد که آنان را به اجرای احکام الهی وادار نموده و با حسن اجرای قوانین و بخش‌نامه‌های اسلامی در حوزه مسئولیت خویش، زيردستان و ارباب رجوع را نیز بدان سمت سوق دهند. از سوی دیگر، مردم نیز بر عملکرد دولت نظارتی مستمر خواهند داشت و کارهای هر یک از مسئولان دولتی را زیر ذره‌بین خواهند برد و با اظهار نظر خویش از راه‌های ممکن، آنان را بر پیاده کردن صحیح قوانین وادار خواهند ساخت. در این صورت اعتماد متقابل دولت و ملت به یکدیگر تقویت شده، با پشت‌گرمی به هم نظام حکومتی را تداوم خواهند بخشید زیرا هر کسی می‌داند در پرتو این وظیفه هم خود رستگار می‌شود و هم جامعه به پیشرفت گام برمی‌دارد بنابراین می‌توان گفت امر به معروف و نهی از منکر که روح آن، همان مسئولیت همگانی است به عنوان یکی از وظائف مؤمنان، جامعه را به سوی تمدن و پیشرفت و ترقی سوق می‌دهد؛ که هدف از تشکیل نظام اسلامی رسیدن به چنین جامعه و تأمین سعادت دنیا و عقبی است.

ث. امنیت و سلامت اجتماعی

هر جامعه‌ای برای پویایی خود نیاز به آرامش و امنیت از جانب دشمنان داخلی و خارجی خویش دارد. در جامعه اسلامی، یکی از آثار ارزشمند امر به معروف و نهی از منکر کمک به تأمین امنیت راه‌ها و مرزها از لوٹ دشمنان درونی و برونی است. و دیگر اینکه اشرا و راهزنان دست از شرارت برداشته در جای خود خواهند نشست؛ و امنیت تأمین خواهد شد. اساسی‌ترین شرط سعادت جامعه آگاهی به وظائف است و اگر جامعه‌ای از بهترین قوانین، برخوردار باشد ولی افراد جامعه نسبت به باید و نبایدهای اجتماعی و حقوقی و اخلاقی و... معرفت نداشته باشند نمی‌توانند شاهد سعادت باشند. بعد از شناخت باید به عمل بیانجامد و در رفتار همگان مشهود گردد. و این در پرتو نظارت همگانی است

تا به رستگاری برسند همچنین، مسلمانان در صورت تهاجم و تهدید دشمنان اسلام، با سفارش یکدیگر به استقامت و پایداری و شرکت در جهاد، با دشمنان مبارزه نموده که پاداش عظیم مجاهدان در راه دین را به دست می آورند و در سایه این مجاهدت عزت و سلامت جامعه را تأمین می نمایند.

میان دو مفهوم امنیت و سلامت اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد و جهت این رابطه مثبت و مستقیم است؛ یعنی با افزایش شدت امنیت در جامعه برای افراد، میزان سلامت اجتماعی آن‌ها نیز افزایش می یابد؛ در حقیقت امنیت یک تولید اجتماعی است. علی‌رغم این که ادراک ذهنی امنیت نقش اصلی را دارا است، اما احساس امنیت در تعاملات یا روابط دیگر اجتماعی شکل می گیرد. به این ترتیب امنیت یا عدم امنیت توسط اجتماع انتقال پیدا می کند. زمانی این احساس می تواند به درستی انتقال پیدا کند که افراد جامعه از سلامت اجتماعی برخوردار باشند.

ج. نقش امر به معروف در سلامت روان

یکی از عوامل بسیار مهم در تأمین سلامت روحی و جسمی افراد جامعه، توجه جدی به اصل زیر بنایی امر به معروف و نهی از منکر در ابعاد مختلف فردی و حکومتی آن است. شاهد صدق این ادعا وجود نهاد نظارتی «حسبه» (بخش حکومتی این فریضه) و آثار عظیم آن در تثبیت تمدن اسلامی، به خصوص در زمینه بهداشت و سلامت اجتماعی است (ایوبی مهریزی، ۱۳۸۶: ۲۶).

در حدیثی از امام علی (ع) این گونه نقل شده است؛ التأمرون بالمعروف و لنتهن عن المنکر او لیسلمن علیکم شرارکم فیسومونکم سوء العذاب باید به معروف امر کنید و از منکر نهی نمائید؛ با اشرار بر شما چیره می شوند و بی پروا بدترین عذاب را به شما می - رسانند (قرائتی، ۱۳۷۹: ۳۲۷).

یکی از مهم ترین ابزارهای نظارتی که دین مبین اسلام در جامعه معرفی می کند و آن را ضامن سلامت جامعه می داند انجام وظیفه امر به معروف و نهی از منکر است. یک نظارت عمومی از طرف تمام مردم برای گسترش معروف و پیشگیری از تسری منکر در جامعه است (مسعودی، ۱۳۸۰: ۳۴۲)؛ امر به معروف و نهی از منکر از پایه های مهم و

ستون دین و قدرت اجرایی دیگر احکام است.

چ. وحدت اجتماعی و انسجام

انسان‌ها در جامعه همچون سرنشینان یک کشتی، دارای سرنوشت یکسانند و مسافران کشتی صرف نظر از مقرراتی که توسط مؤسسه کشتی رانی یا ناخدا به آنها ابلاغ می‌شود، به طور طبیعی حق دارند، از اموری که ممکن است آنها را در کام دریا جای دهد شدیداً جلوگیری به عمل آورند و در جهت حفظ کشتی و مسافران از خطرات کوشش نمایند (رازی ابوالفتوح، ۱۳۳۴: ج ۴، ۹۷۵). با توجه به این که قرآن کریم انسان را به وحدت اجتماعی در پرتو اعتصام به حبل الله دعوت می‌کند و اَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ ... (آل عمران، ۱۰۳) و به دنبال آن وظیفه نظارت همگانی را مطرح می‌نماید؛ استفاده می‌شود که اگر امر به معروف و نهی از منکر نباشد، عوامل مختلفی که دشمن، بقای وحدت اجتماعی هستند، همچون موریانه، از درون ریشه‌ها و زمینه‌های وحدت اجتماعی را می‌خورند و آن را متلاشی می‌سازند بنابراین حفظ وحدت اجتماعی بدون نظارت عمومی ممکن نیست (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۴۷).

خ. مصلحت عمومی

حضرت امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: فرض الله الامر بالمعروف مصلحه للعوام و النهی عن المنکر ردعا للفسهاء. (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۲) خداوند امر به معروف را برای مصلحت عامه و نهی از منکر را برای طرد سفیهان واجب کرده است. کوشش کنید که احکام اسلام را هم عمل کنید و هم وادار کنید که دیگران عمل کنند. همان‌طور که هر شخص و هر فردی موظف است که خودش را اصلاح کند، موظف است که دیگران را هم اصلاح کند. اصل امر به معروف و نهی از منکر برای همین است که جامعه را اصلاح کند (موسوی خمینی ۱۳۸۹: ۲۸۵). تمام انبیاء از سطح بشر و بشریت، از آن وقتی که حضرت آدم (ع) آمده است تا خاتم انبیاء (ص) برای این بوده است که جامعه را اصلاح کنند و فرد را فدای جامعه می‌کردند. ما فردی بالاتر از خود انبیاء نداریم، این فردها خودشان را فدا می‌کردند برای جامعه. خدای تبارک و تعالی می‌فرماید: انبیاء را با بینات فرستادیم تا اینکه لِيُقِيمُوا النَّاسَ بِالْقِسْطِ... (سوره حدید، ۲۵). غایت این است که مردم قیام به

قسط بکنند و عدالت اجتماعی در بین مردم باشد، ظلمها از بین برود و به ضعفاء رسیدگی شود. و دنبالش هم می‌فرماید وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ. تناسب این است که با حدید باید این‌ها انجام گیرد. یعنی اگر چنانچه شخصی و گروهی بخواهند یک جامعه را تباه کنند، یک حکومتی را که حکومت عدل است، تباه کنند، با بینات با آن‌ها باید صحبت کرد، نشیندند با موازین عقلی، نشیندند با حدید برخورد شود. (موسوی خمینی ۱۳۸۹: ۱۵).

نتیجه گیری

تمدن ماشینی بشر عصر حاضر، با وجود پیشرفت‌های زیاد در زمینه بهداشت و درمان بیماری‌ها به دلیل عدم اتکا به معنویت و اخلاق و دیگر تعلیمات پیامبران در مظان خطرات بیماری‌های جسمی و روحی به سر می‌برد. از یک طرف، بیماری‌های حاصل از فحشاء و بی‌عفتی، مواد مخدر و مشروبات الکلی و از طرف دیگر، افسردگی و فشارهای روحی و روانی ناشی از خودخواهی؛ فقدان عاطفه و بی‌تفاوتی نسبت به دیگران، ارمغان این وضعیت است. تنها راه نجات از این بحران بازگشت به تعلیمات پیامبران به خصوص در زمینه روابط انسانی است؛ نمونه بارز این تعلیمات در اسلام، اصل «امر به معروف و نهی از منکر» یا مراقبت جمعی با پهنای وسیع آن است که ضامن بهداشت و سلامت جسمی و روحی افراد جامعه در ابعاد مختلف است؛ نقش حکومت در اجرای این فریضه، غیر قابل انکار است.

امر به معروف و نهی از منکر، نقش‌های فراوانی دارد و سنگ بنای دستورات الهی، رمز رستگاری انسان و جامعه است و آینه دار خداوند که صفات خدا را در وجود انسان می‌تاباند؛ زیرا خداوند نخستین امر کننده به معروف و نهی کننده از منکر است. بنابراین نجات جامعه از بحران‌ها در پرتو تبیین جایگاه امر به معروف و نهی از منکر، و اجرائی کردن آن است؛ پیاده شدن این دو فریضه راهکار اثبات شده در برای سلامت جامعه است. هرگاه فرد به تزکیه و پرورش نفس خویش از طریق کنترل درونی گام بردارد تاثیر بسزایی در سامان یافتن جامعه خواهد داشت. زیرا پرهیز از گناه و توجه به نکات مثبت انسانی و عمل به آن زمینه مناسبی در پرورش ظرفیت درون و اصلاح بیرون دارد.

فهرست منابع

- قران کریم.
- نهج البلاغه.
۱. امر به معروف و نهی از منکر (۱۳۷۶)؛ نمایندگی ولی فقیه در سپاه. مرکز تحقیقات اسلامی سپاه.
 ۲. ابویی مهریزی، حسین (۱۳۸۶)؛ نقش امر به معروف و نهی از منکر سلامت محیط، ویژه نامه اولین همایش بهداشت در آموزه‌های پیامبر اعظم، مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان، دوره ششم، ۲۳-۳۰.
 ۳. خوش فر، غلامرضا؛ محمدی، آرزو؛ محمدزاده، فاطمه؛ محمدی، راضیه و اکبرزاده، فاطمه (۱۳۹۴)؛ امنیت اجتماعی و سلامت اجتماعی (مطالعه موردی جوانان ۲۹-۱۵ شهر قاین)، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره نهم، شماره ۱، ۷۱-۱۰۲.
 ۴. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵)؛ نظارت عمومی، امر به معروف و نهی از منکر از عوامل پیشرفت، مجله پاسدار اسلام.
 ۵. جوان آراسته، حسین (۱۳۸۴)؛ حقوق اجتماعی و سیاسی در اسلام. قم: دفتر نشر معارف.
 ۶. جرجانی، میرسید شریف (۱۳۶۸)؛ التعریفات. تهران: انتشارات ناصر خسرو.
 ۷. حاتمی، پریسا (۱۳۸۹)؛ بررسی عوامل موثر بر سلامت اجتماعی دانشجویان با تأکید بر شبکه‌های اجتماعی، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته مددکاری اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.
 ۸. حرعاملی، محمدبن حسن (۱۴۰۹)؛ وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. قم: مؤسسه آل البیت.
 ۹. سجادی، حمیرا و صدرالسادات، سیدجلال (۱۳۸۳)؛ شاخص‌های سلامت اجتماعی، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۲۰۷، ۲۴۴-۲۵۳.
 ۱۰. رازی، ابوالفتوح (۱۳۳۴)؛ تفسیر روض الجنان و روح الجنان. قم: نشر اسلامی.

۱۱. راغب، الاصفهانی (۱۴۲۴هـ.ق)؛ مفردات الفاظ القرآن. تحقیق صفوان عدنان داودی. قم: انتشارات ذوی القربی، چاپ سوم
۱۲. شهیدثانی، زین الدین بن علی (۱۳۸۳)؛ فقه استدلالی (ترجمه تحریرالروضه فی شرح المعه)، مهدی دادمرزی، تهران: کتاب طه، چاپ هفتم.
۱۳. طبرسی، ابوعلی، فضل بن حسن. (۱۴۱۵)؛ مجمع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۱۴. طریحی، فخرالدین (۱۴۱۶ق)؛ مجمع البحرین. تهران: کتاب فروشی مرتضوی.
۱۵. علیوردی‌نیا، اکبر و شارع‌پور، محمود و ورمزیار، مهدی (۱۳۸۷)؛ سرمایه اجتماعی خانواده و بزهکاری، پژوهش زنان، دوره ۶، شماره ۲: ۱۳۲-۱۰۷.
۱۶. قاضی شریعت پناهی، سید ابوالفضل (۱۳۸۳)؛ حقوق اساسی و نهادهای سیاسی. تهران: میزان، چاپ دوازدهم.
۱۷. قرائتی، محسن (۱۳۷۹)؛ امر به معروف و نهی از منکر، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۰)؛ پیام قرآن. قم: موسسه مطبوعاتی هدف.
۱۹. مسعودی، محمداسحاق. (۱۳۸۰). پژوهشی در امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه قرآن و روایات. تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر.
۲۰. مردانی، علی؛ آیتی، سید محمدرضا و نقیبی، سید ابوالقاسم؛ عوامل بی تفاوتی نسبت به امر به معروف و نهی از منکر، فصلنامه علمی پژوهشی علوم اجتماعی، دوره ۱۱، ویژه نامه پیشگیری از جرم و حقوق، زمستان ۱۳۹۶.
۲۱. موسوی خمینی. روح اله. (۱۳۸۹). صحیفه نور. تهران: مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی.